
PISATELJ MILAN PUGELJ KOT POMEMBEN ČLEN V KRATKOPROZNI USTVARJALNOSTI IZ ZAČETKA 20. STOLETJA NA SLOVENSKEM (1. del)

Pisatelj Milan Pugelj (Kandija pri Novem mestu 3. 1. 1883 – Ljubljana 3. 2. 1929) si je pridobil priznan ugled in prijateljstvo številnih slovenskih, hrvaških in srbskih ustvarjalcev, kot novelist pa je povezan tudi s širšim evropskim prostorom. Prvo desetletje svojega ustvarjanja je Milan Pugelj objavljaval predvsem pesmi z motivi ljubezni, samote, hrepenenja, ki so nastajale deloma pod vplivom nove romantike na Slovenskem. Kratko pripovedno prozo je pričel gojiti okrog leta 1905, ko je pisal v glavnem lirske črtice in novele z romantičnim nabojem. Od preprostih snovi, zajetih z dolenjskega življenja, se je Pugelj polagoma približal realističnemu in tudi naturalističnemu pojmovanju življenja, tako da na določenih mestih zasledimo motivne, tematske, vsebinske in stilne vzporednice s podobnimi postopki v kratki pripovedni prozi Guya de Maupassanta in Antona Pavloviča Čehova.¹

Življenje in delo pisatelja Milana Puglja

Milana Puglja so nekaj desetletij v slovenski literarni kritiki in zgodovini morda po krivici zapostavljali, kar je bila prav gotovo tudi posledica uspešnosti, prodornosti četverice »modernih«, Murna in Ketteja ter predvsem Cankarja in Župančiča. Precej dolgo je trajalo, preden so literarni kritiki priznali kvalitete Pugljevega dela. Leta 1948 je izšel v izdaji F. Koblarja izbor njegovih novel, ki pričajo, da sodi ta pisatelj med naše najbolj spretno noveliste v prvi četrtini tega stoletja. France Koblar je napisal tudi spremno besedo k *Izbranim novelam*, kjer pravi, da je Pugelj realističen oblikovalec naših malih ljudi, dolenjskega kmetiča, malomeščanskega zasebnika, uradnika in da riše svoj svet s pozitivistično analizo po zgledu Maupassanta in Čehova (Koblar 1948: 344).

Pri obravnavanju etičnih vprašanj pa je Koblar mnenja, da je Pugelj večkrat površen, in ob tem se sprašuje o vzrokih umetniške nedognanosti nekaterih njegovih novel: »Čeprav je Pugelj zgodaj spoznal tudi tuje slovstvo in se je ob njem pazljivo učil, se je sam tako malo mogel razgledati v svetu in življenju, da je dolgo časa

---

¹ Te vzporednice bodo predstavljene v drugem delu prispevka, ki bo objavljen v naslednji številki revije.

malomestno preprost, fantovsko lahkomišeln, premalo globok ali celo bohemsko površen« (prav tam: 331). Vzrok za takšno umetniško nedognanost nekaterih slovstvenih del, ki jo Koblar očita Puglju, se prav gotovo skriva v težkih življenjskih okoliščinah, ko se je pisatelj moral boriti za svoj materialni obstoj in je bil zato prisiljen publicirati več, kakor si je morda sam s svojo kritično presojo želel.

Izčrpeje so kasneje po Koblarju² o življenju in delu pisatelja Milana Puglja pisali tudi Joža Mahnič v *Zgodovini slovenskega slovstva V* (obdobje moderne) (1964), Franc Zadavec v *Zgodovini slovenskega slovstva 5* (1970) in še posebej Alenka Koron v svoji obsežni, temeljiti spremni študiji *O pisateljevem življenju in delu*, ki je izšla ob eni redkih novejših ponovnih izdaj Pugljevega dela z naslovom *O nekoristnih ljudeh. Izbrane novele* (1990). Sicer pa je poleg teh prispevkov o pisatelju zaslediti v nekoliko skrajšani obliki informacije tudi pri Janku Kosu v *Pregledu slovenskega slovstva* (1974) ter *Primerjalni zgodovini slovenske literature* (2001), Marji Boršnik v *Pregledu slovenskega slovstva* (1948), Stanku Janežu v *Pregledu zgodovine jugoslovanskih književnosti I* (1953) in kasneje v soavtorstvu z Miroslavom Ravbarjem v *Pregledu slovenske književnosti* (1978), Antonu Slodnjaku v *Pregledu slovenskega slovstva* (1934), Slovenskem slovstvu (1968), *Obrazih in delih slovenskega slovstva* (1975), Ivanu Preglju in Francetu Tomšiču v *Slovstveni zgodovini Slovencev, Hrvatov in Srbov v vprašanjih in odgovorih* (1938). Evald Koren pa je avtor razprave *Pugljeva proza ob ponovnem branju* (1975), ki govori o Pugljevi novelistiki, podrobneje o noveli *Osat*.

Tudi v sodobnosti je Pugelj s svojim delom še aktualen, kar kažejo priredbe nekaterih njegovih novel v druge zvrsti in medije, npr. novela *Pokojnik* je prirejena v dramtizirano obliko s pomočjo avtorja Toneta Peršaka (1980), narejena pa je tudi filmska priredba Pugljeve novele naslovom *Nasmeh pod pajčolanom* iz leta 1993 scenarista in režiserja Tuga Štiglica.

Milan Pugelj je zagledal luč sveta 3. 1. 1883 v Kandiji pri Novem mestu, mladost je preživel v Novem mestu. Njegov oče Franc Pugelj in njegova mati Marija Muhič sta imela v zakonu šest otrok: Julijo, Teodorja, Marijo, Karolino, Emilijo in Milana. Oče je bil poklicni organist, mežnar, učitelj in je poučeval od 1856. do 1874. leta v Podgradu pod Gorjanci blizu Novega mesta. 1874. leta se je preselil v Kandijo, 1890. leta pa je kupil hišo v samem Novem mestu, na Karlovški cesti 82, sedaj Pugljevi ulici 3. V osnovno šolo je hodil Milan v Novem mestu, zatem je napravil tu tudi pet razredov gimnazije: »Kot dijaka ga je prevzemala romantika narave, častil je Trdino, Ketteja in Heineja, rad posedal za klavirjem in gledal za dekleti ter bil veder in duhovit v družbi« (Mahnič 1964: 362). Ko je bil v tretji gimnaziji (1897/98), je pričel pisati pesmi³ in po Kettejevem odhodu iz Novega mesta je poskušal obnoviti nekdanjo Zadrugo, a mu ni uspelo. Ko je bil v četrti gimnaziji (1898/99), je pričel s sošolci izdajati rokopisni literarni list *Kresnice*, ki so izšle

² F. Koblar je tudi avtor gesla *Milan Pugelj* v Slovenskem biografskem leksikonu, 2 (1952).

³ Že njegov stari oče, ki je bil ljudski pevec, je napisal med leti 1821 in 1832 debelo knjigo pesmi nabožne vsebine s pripombo, po kateri »viži« se naj pojejo.

štirikrat.⁴ V peti gimnaziji (1899/1900) je pričel svoje pesmi objavljati v *Vrtcu in Zvončku*. Tedaj je izšla tudi prva njegova v tisku objavljena pesem *Pomladna bajka*⁵ in za njo *Pomladne pesmi*. Istega leta je postal sodelavec Doma in sveta, v katerem je objavljajal na začetku svojo poezijo, ki jo je gojil nekako do 1910. leta, zatem pa se je kot ustvarjalec posvečal predvsem kratki pripovedni prozi – črticam in zlasti novelam. Svojo poezijo je avtor objavljajal še v *Ljubljanskem zvonu* (LZ), *Slovanu* (Sn), sprva pod psevdonimom (Ivo Danič in Roman Romanov), kasneje pa s pravi imenom. Pesmi, ki jih je objavljajal v *Domu in svetu* (DS), izpovedujejo neko sivo melanholijsko in nezadržno nostalgijo po mladosti; oblikovane so zvočno in konvencionalno, naslanjajo se tudi na ljudsko poezijo. Poezija, ki je izhajala v LZ in Sn, je bila vsebinsko mnogo bolj sproščena in tehnično modernejša (v obeh bolj svobodomiselnih revijah pa je kasneje objavljajal predvsem prozo, ki jo je objavljajal tudi pri Slovenski Matici v *Zabavni knjižnici*). V ospredju je bilo avtorjevo prikazovanje ljubezenskega čustvovanja, pesmi so izražale »mehko tožbo«, osamljenost, spomine in hrepenenje (Mahnič 1964: 362–363). V tej poeziji je prisotna, kakor se je izrazil Mahnič, »tudi sreča, omama, drzna objestnost, poleg erosa pa je v Pugljevi liriki še vedno navzoča motivika življenjske melanholijske in deziluzije. Ta svoja neposredno izpovedna čustva pesnik izraža dosledno z živimi sočnimi podobami in impresijami iz dolenske in včasih obmorske pokrajine, zdaj bleščeče svetlimi, zdaj mračno sivimi« (prav tam: 363).

Pugljeva poezija, objavljena v LZ in Sn (*Pod tvojim oknom, Sredi pomladne noči, Misel, Na pragu, Jesen, Mrak, O polnoči, Bele breze, Spoznanje...*) je predvsem za tisti čas sodobno neoromantična, ki kaže vplive Kettejevega pesništva (Srčni valovi, Poljanki), opaziti pa je tudi sledove Župančičeve šole. Oblikovno je večina teh pesmi kratkih z nekaj kiticami, nekaj je večjih ciklov (*Anica, Karla, Erotomana, Pesmi, Mozaik*); »redki šaljšivi soneti Puglju niso uspeli, tudi pripovedne pesmi iz dolenskega življenja (*Ljubimca, Sveti Izidor*) ne bogve kaj« (prav tam: 363–364). Vendarle pa večino tem in motivov v Pugljevi poeziji, ki je bila odraz njegove zgodnje faze literarnega snovanja, kasneje srečamo z različnimi modifikacijami tudi v prozi. In prav kratka pripovedna proza, še posebej pa novelistika, je v avtorju, sopotniku moderne, evocirala največ ustvarjalne energije.

V letu 1902/03 je Pugelj ponovno skušal obnoviti nekdanjo novomeško Zadrugo, a tudi tokrat brez uspeha, čeprav so se mu pridružili Ivan Vandot, Josip Režek, Mirko Černič in Tilen Levec. V tistem času se je seznanil s sestrama Gizelo in Miro Wagner, ki sta mu nudili navdih za več pesmi in kasneje novel.⁶ Gizeli Wagner je posvetil novelo *Na valovih mladosti*, kjer opisuje svoje ljubezensko razmerje do nje.

22. decembra 1902 je bil izključen iz gimnazije, saj se je sporekel z ravnateljem dr. Franjem Detelo in profesorjem verouka dr. Josipom Marinkom. Ker šeste gimnazije v Novem mestu ni končal, se je odpravil v Ljubljano in se 1903. leta vpisal na ljubljansko učiteljsišče. Študija pa se ni resno lotil, raje se je še bolj posvetil lite-

⁴ Z risbami jih je opremil Milanov sošolec Anton Lamut, oče akademskega slikarja Vladimirja Lamuta.

⁵ Izšla je pod psevdonimom Ivo Danič.

⁶ Tedaj je tudi prevzel svoj psevdonim Mira Wagnerjeva.

rarnemu ustvarjanju. Že po nekaj mesecih je zapustil učiteljsiše in odšel na Sušak, kjer se je izredno vpisal v šesto gimnazijo, ki jo je 1904. leta tudi končal. Zaradi bolezni in očetove smrti ni obiskoval sedme gimnazije in jo je zato opravil s privatnim izpitom. Zatem se je z materjo vrnil v Ljubljano, opustil misel na redni študij in si pričel služiti svoj vsakdanji kruh kot časnikar in pisatelj.

1903. leta je postal sodelavec *Ljubljanskega zvona*, naslednje leto *Slovana* in *Domačega prijatelja*, h kateremu ga je povabila urednica Zofka Kveder. V omenjeni periodiki je v tem času objavljajal predvsem pesmi, le v *Domu in svetu* je 1903. leta objavil že omenjeno novelo *Na valovih mladosti*, ki je odmev njegove neuslišane ljubezni do Gizele Wagnerjeve. Naslednje leto je v *Domu in svetu* objavil še noveli *Moč* in *Hiša na holmu*, ki kažeta očiten preobrat v njegovem ustvarjanju, saj se je z njima približal vsakdanji resničnosti, ki ji je odslej ostal zvest. Tedaj je pričel tudi delati v uredništvu dnevnika *Slovenec*⁷, kjer je ostal do 1910. leta.

V letu 1905/06 je v DS objavil novele *Bajta*, *Vdova Šenica*, *Onstran hriba*, *Profesor Damjan Čebulovec*, v katerih se že lepo vidi Pugljev čustveni zanos ob dolenski pokrajini in vpletanje folklornih motivov. 1906. leta je postal še sodelavec Slovenske Matice, kjer je v njenih publikacijah tudi objavljajal svojo kratko pripovedno prozo.⁸ 1907. leta je z novelo *Bela vrana* prenehal sodelovati pri reviji DS in prav ta zgodba, ki jemlje snov iz življenja živali, prikazuje motiv bele vrane,⁹ kakor tudi avtorjev poglobljen odnos do živali. Tega leta je postal stalni sodelavec Slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani kot literarni pomočnik – dramaturg, kar je opravljal do leta 1920,¹⁰ in tudi sodelavec Slovenskega naroda (SN). Tu je objavil noveli *Pastirica Afrodita*¹¹ in *Zofka*.¹²

V naslednjem letu se je poleg kratkoproznih objav¹³ skušal uveljaviti še na odru, zato je s prijateljem Cvetkom Golarjem napisal veseloigro *Snubači* v štirih dejanjih. Obljubili so mu, da jo bodo uprizorili v Deželnem gledališču v naslednji sezoni, vendar do uprizoritve ni prišlo.

V letih med 1906 in 1909 je Pugelj napisal približno petinštirideset proznih besedil različnega obsega in različnih zvrsti, kar kaže na to, da je avtor šele iskal svoj pravi izraz. Njegove pripovedi so v tem času izšle tudi v knjižni obliki: *Anina prva ljubezen* in *Diletant* že leta 1906 skupaj s Cankarjevo, Kostanjevečo in Golarjevo prozo v Zabavni knjižnici, ki jo je urejal Josip Kostanjevec, založila pa Slovenska Matica. Sredi poletja, 28. julija 1909, se je poročil s Fani Weber, siroto brez staršev (in brez premoženja) ter varovanko De Schiavovih, gostilničarjev in posestnikov iz Ljub-

⁷ V tistem času se je spoznal s stolnim kanonikom Andrejem Kalanom, ki je postal njegov podpornik.

⁸ Tu je objavil daljši noveli *Anina prva ljubezen* (*Zabavna knjižnica* XVII. zvezek) in *Diletant* (prav tam); 1906. l. sta še v DS izšli noveli *Franc Koritnik in njegova družina* ter *Smrt Andreja Adamca*.

⁹ Lahko ga razumemo tudi v prenesenem pomenu – kot asociacijo na pisateljev status v tistem času. Podobno se v »duševnost živali« pisatelj pogloblja v črtici *Opice*, ki je izšla v zbirki *Mimo ciljev* (1914).

¹⁰ V tem času je pri Slovenski matici izdal dve noveli: *Kapela sv. Florjana*, *Žandar Stružnik* (*Zabavna knjižnica* XIX. zvezek).

¹¹ Pod njo se je podpisal kot Roman Romanov.

¹² Tu je svoj psevdonim spremenil v Milan Pregelj.

¹³ Novele *Hrizantema in cimbas*, *Anžiček*, *Evelina* in *Lina* v *Zabavni knjižnici* XX. zvezek pri Slovenski Matici in v LZ – *Matija in njegova ljubezen*, *Med gorami*, *Pogled v bodočnost*.

ljane. Pugelj je moral poiskati rednejše vire dohodkov, da bi lahko poskrbel za družino, zato je pristal na kompromis mnogopisja, kar je prav gotovo vplivalo na kvaliteto večine tedaj napisane proze (Koron 1990: 176–178). Zgodnja kratka pripovedna proza (npr. *Iz zadnjih tihih dni*) v »liričnem slogu« izpoveduje življenjsko melanholijo in kaže tudi na Meškov in Cankarjev vpliv. V teh pripovedih pisatelj impresionistično občutljivo slika Novo mesto s Krko in dolensko podeželje, zgodbe pa so polne fantazije in fantastike ter se večinoma presenetljivo tragično končajo¹⁴ (Mahnič 1964: 364). Mahnič Pugljevo zgodnjo prozo označi kot izrazito romantično – »sad pesniške fantazije, s tragičnim občutenjem življenja, s tematiko ljubezni in folklore, čustvenim odnosom do narave« (prav tam: 364). Oblikovno je ta kratka pripovedna proza še nekoliko neenotna (npr. *Povest o literatu, Škrat*), nekatere pa so pisane spretno in razgibano (*Magda, Hrizantema in cimbas*). »Jezik je v glavnem lep in skrben v besedišču in skladnji: ponekod je obarvan z dolensko ljudsko govoricó: šarati – drgniti, drsati se, obličen – okrogel, zalit; papirnato pa učinkujejo primeri posesiva za predmete: svetiljčin plamenček, sukunjnin rob« (prav tam: 364).

Do stalne službe je Pugelj prišel šele 1910. leta, ko je postal tajnik Slovenske Matice, kar je opravljal do leta 1924. Vsakdanje časnikarske tlake pa se tudi sedaj še ni popolnoma otresel, saj je pisal poročila o delu Slovenske Matice, o razstavah, koncertih, gledaliških uprizoritvah, kar so mu objavljali v Slovenskem narodu in Slovanu. Kljub temu je njegova proza postajala bolj pretehtana in zrelejša,¹⁵ kar je vidno v novelah *Zimska pot* in *Osat*, saj prav ti dve že kažeta karakteristike psihološke novele na način tankočutnega opisovanja duševne travme, ki se lahko stopnjuje celo do samomora. Do takega mejnega ravnanja glavnega akterja pride v noveli *Osat* zaradi na videz nepomembnega dogodka – izgube službe na železnici.

Pugelj je v letih med 1910 in 1914 doživel vzpon in vrhunec ustvarjalnosti v prozi in po letu 1911 je pesmi objavljale še priložnostno. Vsako leto je avtor objavil od deset pa do čez dvajset pripovedi, tako da se je med temi leti nabralo skupaj kakih devetdeset enot kratke proze. Med njimi je bilo veliko takih, ki jih je že v tem času in še kasneje uvrstil v svoje novelistične zbirke. Iz tega dejstva lahko sklepamo, da je te pripovedi tudi avtor imel za pomembnejše in vredne večkratne objave; med njimi je bilo tudi precej takšnih, »ki dosegajo zavidljivo raven, ali pa so prave drobne mojstrovine ter se lahko merijo z najboljšimi dosežki slovenske novelistike sploh« (Koron 1990: 178).

Leta 1911¹⁶ je pri Kleinmayru in Bambergu v opremi Maksima Gasparija izšla prva Pugljeva samostojna zbirka kratke pripovedne proze z naslovom *Mali ljudje*, kjer v novelah že prevladuje realizem. Zbirka je motivno enotna in avtor se bolj kakor s

¹⁴ Takšne kratke pripovedi so po Mahničevem mnenju med drugimi *Na valovih mladosti*, *Hiša na holmu*, te imajo nekoliko detektivsko snov, in *Povest o literatu*, ki izvira iz avtorjevih grenkih življenjskih izkušenj ter se opira na Cankarjev fatalizem – je »novela o »zgubljenem« študentu, uradniku in literatu; podobo nepraktičnega in zapostavljenega uradnika pesnika v kasnejšem Pugljevem delu večkrat srečujemo« (Legiša 1964: 364).

¹⁵ V LZ je 1910. leta objavil novele: *Norec*, *Pismo*, *Zimska pot* in *Osat*; v Sn je bila obj. novela *Spiritus familiaris*, novela *Sestanek* pa v Ilustrovanem narodnem koledarju.

¹⁶ Tega leta (1911) so v LZ izšle novele: *Lementar*, *Lepota*, *Diurnist Krakar*, v Sn pa *Krst*, *Siromaki* in *Ura z angeli*.

fabulo ukvarja s psihologijo, karakterizacijo oseb, s podrobnimi opisi okolja, ki velikokrat ustvarjajo čustveno atmosfero v pripovedih. »Mnoge novele sugestivno prikazujejo sivo melanholijo in brezperspektivnost življenja, ki spadata med temeljne idejne značilnosti Pugljevega pisanja in sta sorodni življenjskemu občutju pri Rusu Čehovu, druge so vedrejšje in rade karikirajo« (Mahnič 1964: 364–365). Zanimiva snovna, tematska in motivna povezava Pugljeve novelistike s Čehovom in tudi z Maupassantom ni redkost, kar bo podrobneje predstavljeno v drugem delu prispevka. Že sam naslov zbirke *Mali ljudje* zgovorno kaže na skupno potezo novel, ki prikazujejo vsakdanje življenjske situacije dolenskih kmetov, podeželskega plemstva in meščanov, vendar ne brez socialnih poudarkov (*V letih nerodnih, Zimska pot, Hlapec, Osat, Na gradu, Sestanek, Krst, Vrane*,¹⁷ *Pismouk*).

V prvi polovici 1912. leta je izšla druga pisateljeva zbirka novel *Ura z angeli in druge prigodbe*, ki po enotnosti in kvaliteti izbora nekako ne dosega prve zbirke, saj vsebuje tematsko zelo raznolike zgodbe s primesmi romantike, realizma in naturalizma (npr. *Ura z angeli, Lepota, Petelinček, Lemenatar, Neznane muke, Spiritus familiaris*). Naslov je vzet po prvi noveli v tej zbirki, zgodbe vsebujejo folklorne motive, pri katerih se avtor opredeljuje proti vraževernosti, pogosto ironizira duhovščino, večinoma pa obravnava malomeščansko in kmečko življenje. Istega leta (1912) je izšla še tretja zbirka *Brez zarje*, ki je večinoma prinesla do tedaj neobjavljene novele (*Črna lilija, Pokojnik, Narasle so vode, V temi, Splavljeni*) in te obravnavajo eros zaznamovanih in izobčenih ljudi, kakor so na primer prostitutke, najrazličnejši bolniki (od hromih do jetičnih), kar dela zgodbe strastne, grozljive in mračne. Pisatelj obravnava snov na videz neprizadeto objektivno, a vendarle v teh svojih novelah obsoja hinavščino, brezdušnost, poudarja etične zakonitosti v življenju, kar pa vpliva na to, da so njegove zgodbe človeško tople in humane. Avtor razkriva psihološke plati svojih oseb in jih razčlenjuje kot svojevrstne duševnosti, hkrati pa podrobno opiše okolje s sugestivnimi slikami pokrajine. Tako je v tej zbirki vidna nekakšna dvojnost: v karakterizaciji oseb je dokaj dosleden naturalist, pokrajina pa je prikazana izrazito lirsko. Jezikovno so novele skrbno oblikovane, zgrajene trdno in epsko strnjeno.

Leta 1914, ko se je razvihrala I. svetovna vojna, je Pugljeva ustvarjalna moč še vedno rasla, kar dokazuje objava številnih novel v *Ljubljanskem zvonu*¹⁸ in *Slovanu*, zato se je odločil za izdajo četrte zbirke novel, ki ji je dal naslov *Mimo ciljev*. Ta zbirka je motivno in tematsko enotno zgrajena, nekaj novel je bilo prevedenih tudi v hrvaščino. Zgodbe *Zanešeni, Trije meseci, Helena, Jerom, Zaljubljeni kmet, Labud poje, Utešenje, Pet kron, Zemlja sveta* in *Opice* razkrivajo meščansko okolje z literarnimi bohemi, kakor tudi dolensko podeželje s kmetijami in gradovi. Osebe in njihov eros so prikazane naturalistično, prisotni pa so še zmeraj elementi fanta-

¹⁷ V tej zbirki je iz neznanega razloga novela *Bela vrana*, ki je bila prvič objavljena 1907. leta v DS, preimenovana v *Vrane*, kar pa se ponovno spremeni v ponatisu te novele v eni od naslednjih Pugljevih zbirk – *Naša leta* (1920), kjer se ista novela ponovno imenuje *Bela vrana*. Te spremembe pa ni opazil J. Mahnič, ki v *Zgodovini slovenskega slovstva* V na str. 365 to »sliko iz narave«, ki je bila natisnjena v zbirki *Mali ljudje*, navaja pod prvotnim naslovom *Bela vrana*.

¹⁸ *Iz megle, Mati, Reza tega ne razume, Mika, Koščak, Na vlaku* – pod katere se je podpisal s psevdonimom Marko Petrovič.

stike in celo dekadence (v noveli *Helena*). Narava je prikazana občuteno, kakor v prejšnjih zbirkah, zato tudi to zbirko odlikuje dvojnost epsko stvarnega prikaza in liričnih pasusov; avtor v svoje zgodbe vključuje tudi ljudske običaje. To leto je Puglju uspelo zbrati pesmi in prozo pri prijateljih, znancih za almanah *Literarna pratika za 1914. leto*, ki jo je sam uredil, ilustriral pa Hinko Smrekar. Septembra tega leta pa so oblasti razpustile Slovensko Matico in tako je Pugelj ostal brez rednega zaslužka. 1915. leta je Pugelj po Otonu Župančiču prevzel uredništvo *Slovana* in ga urejal tri leta, ko se je zaradi spora z založnikom Hribarjem z večino sodelavcev preselil k *Ljubljanskem zvonu* in postal tukaj v letu 1918/19¹⁹ tudi sourednik. Do julija 1917, ko je Slovenska Matica obnovila svoje delovanje, si je Pugelj služil vsakdanji kruh z igranjem na klavir v Štefetoovem kinu v prostorih sedanje Opere. Zatem je ponovno prevzel tajništvo Slovenske Matice in po posredovanju ljubljanskega župana Ivana Tavčarja dobil konec tega leta službo pri aprovizacijskem uradu ljubljanske mestne občine.

Leta 1916 je Pugelj objavil le novelo *Prijatelja v Slovanu*, zato pa je bilo objavljenih več njegovih ocen in poročil o takratnem slovenskem kulturnem življenju. To leto je izdal svojo peto zbirko novel z naslovom *Zakonci*,²⁰ kjer snovno, tematsko in motivno zajema iz zakonskega življenja med meščani, uradniki, literati... Vsi ti pari občutijo zakon večinoma kot enoličnost, z dolgočasnost, tudi kot izgubo svobode, zato si partnerji iščejo zadovoljitve svoje spolne sle zunaj zakonskih okvirov: bodisi med družinskimi prijatelji ali mladostnimi simpatijami (*Ljubica, Stava, Obisk, Albina in dva zakonska moža, Znamenje, Reza tega ne razume, Stara korenina, Rubežen, Zavist, Na počitnicah*). Pronicljivo je označil te novele Mahnič z naslednjimi besedami:

Novele v tej knjigi so objektivno hladna faktografija vsakdanjega življenja, kakor gleda nanj polnokrvni naturalist, brez kakršnekoli etično reformatorske težnje. Pugelj prikazuje ta meščanski seksualni eros v zakonu in zunaj njega vedno nekoliko lascivno, neredko ga tudi spremlja z ironijo in karikira, ponekod pa mu izzveni v trpko in usodno življenjsko bolečino. Kakor že nekatere prejšnje tudi ta knjiga izpričuje Pugljevo nadarjenost za fabuliranje, poznavanje ljubezenske psihologije in nazornost v risanju okolja, to pot predvsem Ljubljane (Mahnič 1964: 368).

Tega leta je Pugelj doživel tudi knjižno izdajo številnih svojih novel v hrvaškem prevodu P. M. Rakoša v knjigi *Pripovjesti*.²¹ Z izdajo teh dveh knjig, objavami v periodičnem tisku in s socialno podporo pa je komaj preprečil skrajno pomanjkanje svoje družine. Iz rokopisov, ki jih hrani NUK in Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, se da razbrati, da mu je v njegovi pisateljski borbi za kruh pomagala cela družina. Že takrat in še kasneje so poskrbeli za prepise mnogih rokopisov in kakor stvarno ugotavlja A. Koron glede Pugljeve prihodnosti v tako težki eksistencialni situaciji: »Toda v človeško poniževalnih razmerah in na preprihah za klavirjem si je nakopal hudo bolezen, od katere ni nikoli popolnoma okreval in zaradi katere se je njegovo življenje sklenilo s komaj dopolnjenimi šestinštiridesetimi leti«

¹⁹ V LZ je v tem letu objavil novele *Carmen, Dan in Fronek*, kjer je podpisan s Peter Slak.

²⁰ Zbirka *Zakonci* je doživela dve izdaji: leta 1916 in 1924.

²¹ Osijek 1916.

(Koron 1990: 181). Ta svoj skrajni boj za golo preživetje je Pugelj pretresljivo opisal v avtobiografski noveli *Igra*, ki je bila objavljena v naslednji zbirki *Črni panter* 1920. leta, kjer prvoosebni pripovedovalec, pisatelj, pripoveduje o svojem bednem življenju med prvo svetovno vojno brez sredstev za preživljanje, tako da tudi žena, otrok in mati trpijo zaradi lakote. Zaradi takšnih okoliščin se odloči, da se poniža in sprejme delo pianista v kinematografu, ki ga mora opravljati redno vsak dan, tudi tedaj, ko se njegova mati tragično ponesreči in umre:

Tisti večer, ko sem jo našel pred nekaj urami na obrazu v jarku, sem moral enako v kinematograf in za klavir. Kaj bo občinstvo, ki ga jaz nič ne brigam, en večer brez kinematografa, kaj bodo gledali en večer svoje drage filme brez godbe zaradi mene, ki jim nisem nič mar? Plačajte me, da jim igram... (Pugelj 1920: 139).

Tragedija se še stopnjuje, saj pisatelj za klavirjem na prepihu oboli za sušico, ki jo simbolizira črni panter, kar ga izmuči do smrti:

Toda včeraj in predvčerajšnjem in danes in jutri, ona je nepretrgoma z menoj, kakor črni panter, neviden očem, a do skrajnosti krvoločna, ravna z menoj noč in dan. /.../ Tako prihajata večer in noč in vse se je končalo. Brez sovraštva sem in tudi brez ljubezni. Vse, kar me veže z življenjem, ugaša. A vame prihaja samo nekaj velikega, vseobsegajočega, neskončnega, in to je mir (prav tam: 143–144).

Zaradi opisanih eksistenčnih težav se je Puglju stopnjevala pisateljska kriza,²² tako da med leti 1916 in 1918 ni objavil skoraj nobenega novega proznega teksta,²³ leto 1919 pa je prineslo nekaj objav na Hrvaškem in v *Ljubljanskem zvonu*.²⁴ V naslednjem letu 1920 sta izšli kar dve njegovi novelistični zbirki – *Naša leta* (izbrane novele) in že omenjena *Črni panter*. Zbirka *Naša leta* (*Zimska pot*, *Osat*, *Bela vrana*, *Ura z angeli*, *Božič*, *Trije meseci*, *Melodija*, *Pet kron*, *Mika*, *Hrepenenje*, *Fronek*, *Starka*) je skoraj v celoti ponatis kratke pripovedne proze, objavljene že v prejšnjih zbirkah, kar omeni tudi avtor sam v nekakšnem opozorilu, natisnjem na strani pred vsemi novelami: »Te novele so izbrane iz nekaterih mojih knjig. Zadnja je vzeta iz zbirke, ki še ni objavljena« (Pugelj 1920: [3]),²⁵ in sicer je to novela *Starka*, ki opisuje množično umiranje ljudi od lakote med prvo svetovno vojno, brezdušnost birokracije za javno prehrano, tako da starki ostane le še upanje v onostransko življenje. Novela *Begunka*,²⁶ ki prav tako opisuje tragiko vojnega dogajanja, in sicer skozi optiko mladega, izrabljenega dekleta, v to zbirko ni bila vključena, čeprav je umetniško dovršena, v knjižni izdaji pa je bila objavljena šele v postumnih *Izbranih novelah* (1948).

Črni panter (*Črni panter*, *Tilda na Križu*, *Mika*, *Hrepenenje*, *Hude noči*, *Pesnik*, *Vesela zgodba*, *Igra*, *Fronek*, *Čremošnik*, *1915*, *Prebujenje*) prinaša miselno, etično in socialno poglobljene novele, v katerih pa sedaj ne prevladuje ljubezenska tema-

²² O tej krizi piše Pugelj Pavlu Golii v pismu (21.6.1915), ki je shranjeno v NUK-u.

²³ 1917. leta je v Sn objavil novelo *Begunka*.

²⁴ Objavil je novelo *Čez leta* v zagrebškem *Književnem jugu*, v LZ pa novele *Črni panter*, *Vila in Prebujenje*.

²⁵ S »še ne objavljeno zbirko« je avtor prav gotovo mislil zbirko novel *Črni panter*, ki je tudi izšla leta 1920, čeprav v tej zbirki ni zaslediti te novele, niti v veliko kasnejši zbirki *Popotniki* (1927).

²⁶ Novela *Begunka* je bila prvič objavljena v *Slovanu* 1917. leta.

tika, kakor v dotedanjih zbirkah, ampak tematika prve svetovne vojne. Dogajajo se večinoma med revnimi ljudmi tedanje Ljubljane in prikazujejo grozovito pomanjkanje, lakoto, predvsem starcev in otrok (npr. v novelah *Starka* in *Fronek*):

Fronek poišče majhen krožnik, odmeri nekaj žlic kužku, toda vsega je bilo tako malo, da bi snedel sam petkrat toliko. Predno začne jesti, gleda v pisker, in nekaj mu naprej oznanja in zavija po želodcu, češ, da bo lakota po tem pičlem grižljaju še večja. Lačen leže spat, a že v polsnu se mu prikaže oče, ves v zvezdah, svetlih gumbih in bliskajočem se orožju. Sede k njemu na posteljo, šali se ž njim in mu stisne v roke konec klobase (Pugelj 1920: 156).

Pugelj je v teh opisih zelo avtentičen, saj je tudi on preživljal težke čase in lakoto je kot poklicni pisatelj s svojo družino med vojno sam občutil, opazoval pa jo je lahko neposredno tudi pri drugih, ko je bil v službi pri mestni aprovizaciji. Prav tedaj se je v njem izostril čut za krivična socialna nasprotja, ki v njegovem leposlovnem delu vse dotlej niso bila tako močno poudarjena. V zvezi s tem Mahnič tudi izpostavi že omenjeno avtobiografsko novelo *Igra*, ki se mu zdi najbolj pretresljiva med vsemi zbranimi novelami v zbirki *Črni panter*: »Da bi v letih pomanjkanja mogel družino vsaj za silo preživeti, se je pisatelj moral tako ponižati, da je v kinu igral na klavir; medtem, ko je z valčki zabaval presite častnike in njihove ljubice, mu je mati ležala na mrtvaškem odru, sam pa si je nakopal usodno bolezen« (Mahnič 1964: 370). Kakor je razvidno iz dostopnih rokopisov, ki jih hranijo v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu, je Puglju pri tem opravilu zvesto stala ob strani njegova žena Fani. V novelah omenjene zbirke je viden celo nekoliko nenavaden simbolizem (*Tilda na Križu*), ki ga izraža tudi sam naslov zbirke – črni panter namreč lahko simbolizira vročerkvno žensko naravo (*Črni panter*) ali pa zahrbtno, uničujočo bolezen (*Igra*). Prisotna je tudi grotesknost (*Hude ure*), realizem v prikazovanju vojne in njenih posledic tudi za kmečkega človeka in impresionizem v prikazovanju narave (*Čremošnik*). 1921. leta²⁷, ko je postal tajnik Slovenskega narodnega gledališča, je Pugelj pričel sodelovati pri Gledališkem listu, ki ga je od 1. do 13. številke sourejal,²⁸ 1923. leta²⁹ pa je zaradi odsotnosti ravnatelja Pavla Golie opravljal še delo namestnika ravnatelja Drame. Povsem je opustil časnikarstvo, posvečal se je le še gledališkemu delu, tako da je poleg urejanja Gledališkega lista prevedel tudi več opernih ter operetnih libretov in dramskih besedil,³⁰ postal režiser in uspešno režiral več del. A. Koron je postavila tezo, da sta bili po gledaliških kritikah in odmevih sodeč med Pugljevimi najuspešnejšimi režijami verjetno *Pygmalion* Bernarda Shawa (1926) in Goldonijeva *La locandiera* s slovenskim naslovom *Pri lepi krčmarici* (1927) (Koron 1990: 185).

²⁷ Tega leta pri LZ izšla njegova daljša novela *Uboga deklica*. Z njo je zaključil svoje sodelovanje pri tej osrednji reviji.

²⁸ Enako je bilo v sezoni 1926/27, ko je sourejal številke 11–16.

²⁹ Tega leta je v *Jutru* izšla novela *Gospodinja*, februarja 1923 pa je bila v ameriški knjigi *World Fiction* objavljena novela »*The burden of authority*«, ki jo je prevedel L. Adamič (*World fiction, Today's Best Stories from All the World*. Georg H. Doran company, New York, 1923).

³⁰ Prevajal je iz hrvaščine in nemščine; za uprizoritev jih je pripravil sedem.

1924. leta je bila zbirka novel *Zakonci* že drugič izdana in prav ta izdaja je bila deležna številnih ter zelo različnih kritik. Naj omenim samo dve – Ivana Preglja, ki odraža izredno vzgojne in konzervativne poglede na književnost, in bolj spodbudno, avtorja Pavla Karlina. Ivan Pregelj v svoji kritiki³¹ med drugim pravi:

Pripovednik z uglajeno tehniko, maniriran iz vzorcev, je redko srečno samosvoj. Fiziološki analitik brez osebnega sočutja, motivno soroden Francozom /.../ Maupassant brez duše in vonja, Čehov brez osti in misli, Slovenec brez ljubezni in domačnosti, naturalist. /.../ Sicer pa soliden. Škoda, da nekaj najboljših novel Pugljevih ni v *Zakoncih*, ki niso knjiga za čas, ki hoče preroditi družbo, mladino in zlasti našo – družino (Pregelj 1924: 258).

Pregljeve besede so že na prvi pogled pretirane, patetične in celo neresnične, saj je prav Pugelj pisal o ljudeh z veliko mero ljubezni, razumevanja in sočutja. Iz njih lahko razberemo morda prizadeto samoljubje in dokajšen odpor do avtorja, ki je v *Domu in svetu* nehal objavljati že 1907. leta. Nasprotno pa Pavel Karlin pozitivneje in bolj dobrohotno vrednoti Pugljevo drugo izdajo *Zakoncev*. V svoji oceni³² Pugljevih likov in predvsem žensk meni:

Vse Pugljeve zakonske junake /.../ in vse druge lahko vsak dan srečaš na ulici, v kavarni ali kjer si bodi. To so prave postave iz življenja. Ravno tako ženske, oziroma zakonske žene: ena stanuje pod teboj v parterju, druga nad teboj v drugem ali tretjem nadstropju. Imajo domača ali pa importirana krstna imena in se košatijo z dolgoveznimi naslovi varanih, oziroma varujočih sprogov (Karlin 1924: 570).

Glede stila pisanja Karlin meni, da »Milan Pugelj pripoveduje udobno in zanimivo. Njegov jezik je prijeten, domač. V zbirki najdeš nekaj zelo sočnih metafor, več zgoščenih opisov in čednih prizorov, ki učinkujejo ravno zbog urnega in točnega sloga« (isto: 570).

1927. leta je Pugelj izdal svojo zadnjo knjigo *Popotniki*, ki je še isto leto doživela ponatis s podnaslovom »novele in črtice« (*Glasba, Za možem, Domišljija, Pri šefu, Martinek, Gospodinja, Povišanje, Bolezen, Ljubica, Straža*) in jo je oskrbel njegov prijatelj Radivoj Peterlin Petruška. Zgodbe so realistično naturalistične, še posebej v obravnavi ljubezenskih strasti, kar je morda najbolj očitno v noveli *Martinek* in v kmečko okolje postavljeni noveli *Gospodinja*. Novele, objavljene v tej zbirki, imajo trdno zgradbo, razgibano fabulo, tekoč in avtentičen dialog, osebe pa so psihološko skrbno karakterizirane. To leto je Pugelj obolel za srčno vodenico in 1929. leta v Ljubljani podlegel zahrbtni bolezni.

Milan Pugelj si je pridobil priznan ugled in prijateljstvo številnih slovenskih, hrvaških in srbskih kulturnikov.

»Po pričevanju sodobnikov je bil vesele narave, ironičen in duhovit, vendar nekako prizanesljiv in dobrodušen, bolj naklonjen blagemu humorju kot satirični ostrini in v družbi živahen in priljubljen. Tako ni čudno, da si je pridobil med kulturniki vrsto znancev in prijateljev. Med njimi pa so bili Svitoslav Peruzzi, Gvido Birolla, France Podreka, Maksim Gaspari, Saša Šantel, Josip Šuklje – Kamenski, Rihard Jakopič, Cvetko Golar,

³¹ Objavljena je bila v časopisu *Dom in svet* 1924. leta.

³² Objavljena je bila v *Ljubljanskem zvonu* 1924. leta.

Ivan Albreht, Gustav Strniša, Pavel Golia, Radivoj – Peterlin Petruška, Ferdo Vesel in še nekateri – večina že v tem času, drugi pa malce kasneje – člani ljubljanske umetniške in boemske družčine, s katerimi je ne le spletel mrežo zasebnih, intimnih medčloveških odnosov, temveč je z njimi občasno tudi sodeloval, nekaterim po svojih močeh pomagal pri uveljavljanju in tudi sam sprejel pomoč (Koron 1990: 175).

V dobrih odnosih je bil tudi s Franjom Horvatom – Kišem, Branislavom Nušičem, Josipom Vandotom in Ivanom Tavčarjem. Imel je dve hčerki Marijo³³ in Metko – prav Metka Pugelj³⁴ se je uveljavila kot poklicna gledališka igralka Mestnega gledališča v Ljubljani.

Glede Pugljevega literarnega snovanja lahko torej povzamemo, da je prvo desetletje svojega ustvarjanja objavljajal predvsem pesmi z motivi ljubezni, samote, hrepenenja, ki so nastajale deloma pod vplivom *Erotike*, *Čaše opojnosti*, zbirke *Čez plan* in Kettejevih *Poezij*. »Tudi po slogu so se ujemale s splošnim valom impresionistične tehnike, ki jo je gradila pesem s pokrajinskimi barvami in svetlimi ter temnimi toni« (Zdravec 1970: 324). Prozo je pričel gojiti okrog leta 1905, ko je pisal v glavnem lirske črtice in novele z romantičnim nabojem. Pisal je med drugim tudi pod naslednjimi psevdonimi: Ivo Danič, Mira Wagnerjeva, Milan Pregelj, Marko Petrovič in Peter Slak. Že njegova prva zbirka novel *Mali ljudje* (1911) je pokazala, da je pisatelj Dolenjske in njenih različnih tipov ljudi (npr. žandar Stružnik iz istoimenske novele). Tudi v njegovi kratki prozi je zelo opazen impresionizem, zlasti v triptihu novel *Trije meseci* in v noveli *Melodija*, kakor tudi melanholija in zanimanje za erotično – ljubezensko življenje slehernika. Med prvo svetovno vojno se je Pugljev odnos do življenja izostril in poglobil, zato zbirka *Zakonci* (1916) nekoliko preseneča zaradi na videz površno obdelane snovi. Toda to zbirko je nanizal iz svojih spisov prejšnjih let, vojna jim je dala samo letnico na naslovni strani. Pugelj je razvil tudi neke vrste psihološko novelo, npr. novele *Osat*, *Prijatelj*, *Iz megle*, *Zimska pot*, *Zanešeni*, *Hrepenenje*, *Mika*, kjer opisane osebe doživljajo izjemno tragiko življenja zaradi nepremostljivega prepada med čustvi in razumom, kakor tudi zaradi zadušenih erotičnih motivov (npr. novela *Helena*).

V prvem obdobju Pugljevega proznega ustvarjanja njegove novele nimajo trdne novelske zgradbe, pripovedni stavek je poetičen, slikovit in razpoložensko sugestiven, s čemer se stilno močno približuje novi romantiki. V drugem obdobju pa že doseže pregledno, strnjeno, arhitektonsko jasno novelsko zgradbo, značilno za realizem (npr. *Zimska pot*, *Čremošnik*); v snovi in temah je večkrat naturalist, čeprav je tudi na teh mestih še opazen impresionizem, zlasti pri opisih narave:

V hosti kriči vrana, kakor da kdo dere samega hudirja. Tu ali tam utriplje visoko nad poljem postovka, gleda s svojimi ostrimi očmi, opazi črva in pade nanj kakor kamen. Višje v zraku se pelje nad vas drzni kraguljčič, še ne trene s perotjo, samo oko mu meri kakor strela na piščanca ali vrabca. Nekje spodaj na drugem koncu vasi bolj zahrope kakor zalaja pes. Mesar iz trga bo v vasi. Prišel je k županu po tele (Pugelj 1920: 176).

Od preprostih snovi, zajetih iz dolenjskega življenja, se je pisatelj polagoma približal realističnemu spoznanju in ponekod naturalističnemu pojmovanju življenjskih

³³ Rojena 1910. leta.

³⁴ Rojena 10. 1. 1917.

silnic. Tudi oblikovanje snovi je postajalo tehtnejše in bolj pronicljivo, tako da v posameznih lirskih črticah spominja zlasti na Cankarja, v realistično naturalističnih novelah pa na Guya de Maupassanta, A. P. Čehova in na dela Giovaninija Verge. Za te avtorje Zadavec meni, da jih je Pugelj poleg Cankarja v prevodih tudi prebiral (Zadavec 1970: 324).

V drugem delu prispevka bo podana krajša primerjalna analiza Pugljevih novel z novelami predvsem dveh velikanov evropske novelistike – Maupassanta in Čehova.

Viri in literatura

Gradivo rokopisne zbirke Študijske knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu: *Milan Pugelj*, Ms 248.

Gradivo rokopisne zbirke NUK: Zapuščina Milana Puglja, inv. št. 3/86; *Korespondenca Milana Puglja*: Ms 775–777, Ms 895, Ms 911, Ms 1113, Ms 1119.

Francuska književnost 3/1, 1981: Beograd: Nolit.

Hauser, Arnold, 1962: *Socialna zgodovina umetnosti in literature II*. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Izbrana dela A. P. Čehova, 1950. Ljubljana, [uvodna študija Bratka Krefta].

Karlin, Pavel, 1924: Milan Pugelj, Zakonci. Drugi natis. *Ljubljanski zvon*. 570.

Koblar, France, 1948: Ob Milanu Puglju. V: Pugelj, Milan: *Izbrane novele*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod. 329–345.

Koblar, France, 1952: Milan Pugelj. V: *Slovenski biografski leksikon*, 2. Ljubljana.

Koren, Evald, 1975: Pugljeva proza ob ponovnem branju. V: *Jezik in slovstvo*. 39–56.

Koron, Alenka, 1990: O pisateljevem življenju in delu. Pugelj, Milan: *O nekoristnih ljudeh: izbrane novele*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 171–216.

Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lavrin, Janko, 1927: Maupassant in Čehov. *Ljubljanski zvon*. 2, 3. 97–105.

Mahnič, Joža, 1964: Obdobje moderne [Milan Pugelj]. V: *Zgodovina slovenskega slovstva V: obdobje moderne*. Ljubljana: Slovenska Matica. 362–372.

Maupassant, Guy de, 1959: *Novele*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Nasmeh pod pajčolanom [videoposnetek], 1993: Ljubljana: Ifomedia3filming, (zbirka Slovenske novele).

Pregelj, Ivan, 1924: Milan Pugelj, Zakonci. Drugi natis. *Dom in svet*. 258.

Pugelj, Milan, 1912: *Mali ljudje*. Ljubljana: Kleinmayr, Bamberg.

Pugelj, Milan, 1912: *Brez zarje*. Ljubljana: Schwentner.

Pugelj, Milan, 1912: *Ura z angeli in druge prigodbe*. Ljubljana: Kleinmayr, Bamberg.

Pugelj, Milan, 1914: *Mimo ciljev*. Ljubljana: tisk »Zadružne tiskarne« v Krškem, (Knjižnica slovenskega ilustrovanega tednika, II. zvezek).

Pugelj, Milan, 1916: *Zakonci*. Ljubljana: »Omladina«.

Pugelj, Milan, 1920: *Črni panter*. Ljubljana: UP.

- Pugelj, Milan, 1920: *Naša leta*. Ljubljana: samozaložba.
- Pugelj, Milan, 1924: *Zakonci*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 2. natis.
- Pugelj, Milan, 1927: *Popotniki*. Ljubljana: Založba tiskarne »Slovenija«.
- Pugelj, Milan, 1927: *Novele in črtice*. Ljubljana: Tiskarna »Slovenija«.
- Pugelj, Milan, 1990: *O nekoristnih ljudeh*: Izbrane novele. Ljubljana: Mladinska knjiga, (Knjižnica Kondor; 252).
- Pugelj, Milan, 1998: *Mali ljudje*. Ljubljana: Karantanija.
- Pugelj, Milan, [1980]: *Pokojnik*: (priredba novele). Prireditelj Tone Peršak. Ljubljana: RTV Slovenija.
- Slodnjak, Anton, 1975: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trussler, Michael Lloyd, 1993: *Multiple voices: The Short Story Fiction of Donald Barthelme and Raymond Carver*. Toronto: University of Toronto, Canada.
- Virk, Tomo, 1998: [Spremna beseda] *Čas kratke zgodbe*: antologija slovenske kratke zgodbe. V Ljubljani: Študentska organizacija Univerze, Študentska založba.
- Zadavec, Franc, 1974: *Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zadavec, Franc, 1970: *Zgodovina slovenskega slovstva V*. Maribor: Založba Obzorja.
- Zgodovina slovenskega slovstva V: obdobje moderne*. 1964: [napisal Joža Mahnič]. Ljubljana: Slovenska Matica.